

HVORDAN FORSTÅ OG FORHOLDE SEG TIL UENIGHET?

En drøfting av metaposisjoner hos Nicholas Rescher
med særlig henblikk på økumenikk og religionsdialog

ATLE OTTESEN SØVIK

Stipendiat i systematisk teologi
Postboks 5144 Majorstuen
0302 Oslo
Atle.O.Sovik@mf.no

A B S T R A C T

In this article some distinctions from the American philosopher Nicholas Rescher are used in order to discuss how best to understand and relate to disagreement. It is discussed whether or not different forms of relativism are self-contradictory, and then the different conclusions are applied especially to ecumenism and religious dialogue focusing on how to relate to disagreement.

KEY WORDS

- Metapositions
- Nicholas Rescher
- Ecumenism
- Religious dialogue
- Relativism
- Performative self-contradiction

Det er mye uenighet blant mennesker om mange ting, og noen ganger skaper uenigheten voldsomme konsekvenser. Mange ganger er det ikke reell uenighet, men skinnuenighet som ligger til grunn, andre ganger er uenigheten reell. Uansett ville det være et gode om flere hadde mer kunnskap om hvordan man bør forstå og forholde seg til uenighet. I mer spesi-
fikk teologisk sammenheng er økumenikk og religionsdialog to områder

hvor det å forstå og forholde seg til uenighet er viktig, men i en tid med mye fokus på ytringsfrihet, religionskonflikt m.m. har temaet stor generell relevans.

Denne artikkelen skal handle om det å forstå og å forholde seg til uenighet på en god måte. Den amerikanske filosofen Nicholas Rescher drøfter i sin bok *The Strife of Systems* (1985) ulike måter å forstå uenighet på. Boken handler om filosofisk diskusjon, men Rescher har mange gode distinksjoner som også er nyttige med tanke på økumenikk og religionsdialog. Denne artikkelen vil presentere en del av Reschers tanker om uenighet, og nyansere noen av dem, med særlig henblikk på hvordan det er relevant for, og kan appliseres på, religionsdialog og økumenikk.

Først vil jeg introdusere noen distinksjoner og presentere ulike måter å forstå uenighet på. Deretter drøfter jeg om relativisme er en selvmotsigende posisjon. Til slutt appliserer jeg det foregående mer spesifikt på økumenikk og religionsdialog.

SKILLET MELLOM POSISJON OG METAPOSISJON

Når det gjelder temaet uenighet, er det svært nyttig å skjelne mellom en posisjon og en metaposisjon.¹ På posisjonsnivå er vi når vi diskuterer hva som er sant (deskriptive spørsmål) eller rett/godt (normative spørsmål). Da er temaet for diskusjonen saksforhold i vår verden, og vår mening om det konkrete spørsmål som diskuteres, er vår posisjon i debatten. Ut i fra vårt eget perspektiv argumenterer vi for vårt eget syn og mot de andres syn i en debatt.

Men så kan vi trekke oss tilbake fra debatten og forsøke å se både oss selv og debatten utenfra. Man kan jo ikke faktisk se seg selv utenfra, men man kan forsøke å sette sitt eget syn i klamme og leve seg inn i hvordan debatten ser ut fra andre perspektiver. Da befinner vi oss på metaposisjonsnivå.

På metaposisjonsnivå kan man så stille spørsmålet: hvordan skal vi forstå det faktum at folk er uenige om det konkrete saksspørsmålet som har blitt diskutert på posisjonsnivå? Er det én som har rett, mens de andre tar feil; eller er det heller slik at alle har litt rett; eller tar alle feil? Skyldes uenigheten at alle ser saken fra sitt begrensede perspektiv, og er det i så fall ett perspektiv som er det rette, eller er alle like gode?

Det er svært nyttig å foreta denne skjelningen mellom posisjon og metaposisjon, av flere grunner. For det første kan det være slik at noen som er uenige på posisjonsnivå, er enige på metaposisjonsnivå. For eksempel kan man være uenige om et religiøst eller etisk spørsmål på posisjonsnivå.

Samtidig tenker begge på metaposisjonsnivå at vi har forskjellig bakgrunn, kunnskap, erfaringer osv, slik at andre kan ha gode grunner for å mene det de mener, og kanskje kan ha noe å lære oss. Dersom man tenker slik, er det ikke noe problem å diskutere så fillene fyker på posisjonsnivå, og der argumentere for at motdebattantens ståsted er grunnleggende feil, samtidig som man på metaposisjonsnivå uttrykker en prinsipiell respekt og toleranse for den andres syn.

En annen grunn til at dette skillet er nyttig, er at man ofte misforstår hverandre fordi man oppfatter en ytring på posisjonsnivå som en ytring på metaposisjonsnivå. For eksempel blandes det ofte mellom posisjonsnivå og metaposisjonsnivå når ytringsfrihet gjøres til tema.² Da *Magazinet* hadde trykket karikaturene av profeten Muhammed, sa Stoltenberg til VG at det var «en gal handling». Samtidig sa Stoltenberg tre ganger i intervjuet at han ikke var imot ytringsfrihet eller Selbekks rett til å trykke tegningene.³ Dagen etter var det en ny artikkel i VG der ti forfattere kritiserte Stoltenberg for å ha svekket ytringsfriheten.⁴ Lignende kritikk kom fra flere hold, så samme ettermiddag sa Stoltenberg til *TV2 Nettavisen*: «Det er viktig å forstå at man kan mene det er uklokt å publisere disse tegningene, og samtidig mene at *Magazinet* er i sin fulle rett til å gjøre det.»⁵

Her deltok Stoltenberg i en debatt på posisjonsnivå om hvorvidt tegningene burde vært trykket eller ikke, og her var Stoltenbergs posisjon i debatten at man ikke burde trykket dem av etiske grunner. Dette er noe annet enn spørsmålet på metaposisjonsnivå om hvordan man forholder seg til uenighet, og her er det tydelig at Stoltenberg ikke er motstander av generell ytringsfrihet. Han bare bruker sin ytringsfrihet til å delta på posisjonsnivå i debatten om tegningene burde vært trykket eller ikke. Dette ble så oppfattet som en uttalelse på metaposisjonsnivå, som om Stoltenberg skulle ønske å forby visse ytringer.

Denne skjelningen kan altså klargjøre debatten og ofte bedre debattklimaet, fordi det altså går an å si på posisjonsnivå «Jeg har rett og du tar helt feil» samtidig som man mener på metaposisjonsnivå «Kanskje jeg tar feil, kanskje du har rett – vi må diskutere på posisjonsnivå for å finne mer ut av dette.» Tung kritikk av en motstander på posisjonsnivå er altså godt forenlig med ydmyk respekt på metaposisjonsnivå. Men det sier seg selv at det lett kan bli ampert hvis posisjonsnivået da blandes med metaposisjonsnivået.

En tredje fordel med skillet mellom posisjon og metaposisjon er at det kan benyttes fruktbart i økumenisk arbeid når det gjelder å avklare hva man er enig i og hva man anerkjenner hos andre kirkesamfunn. For ek-

sempel kan en lutheraner på posisjonsnivå være uenig i dåpssyn med en pinsevev og i nattverdssyn med en katolikk. På posisjonsnivå ser man de andres alternativ ut fra sitt eget, og mener at de andre tar feil. Men på metaposisjonsnivå setter man sitt eget syn i klamme og orienterer seg blant alle alternativer, og da er det lettere å se mange likheter til tross for uenighet i posisjon. Lutheraneren vil da lettere kunne se og anerkjenne at både pinsevevnen og katolikken på samme måte som lutheraneren forsøker å tolke Bibelen rett når det gjelder dåp og nattverd. Bibelen kan tolkes i flere retninger i disse spørsmål av folk som ærlig ønsker å gjøre Guds vilje. For egen del er anerkjennelsen på metaposisjonsnivå av at andre trossamfunn ærlig ønsker å gjøre Guds vilje i disse spørsmål, nok for meg til å anerkjenne dem som kristne og å ønske nattverdsfellesskap med dem, selv om jeg altså er uenig i visse tolkninger av sakramentene på posisjonsnivå. Her ser jeg for meg et potensial for økt gjensidig anerkjennelse fordi man kan presisere om man anerkjenner den andre på posisjonsnivå eller metaposisjonsnivå. For eksempel: «Jeg er uenig med din posisjon angående nattverd, men anerkjenner på metaposisjonsnivå vår felles intensjon om å søke Guds vilje og leve etter den, og tror at Gud i dette spørsmål ikke lar nattverdens gyldighet avhenge av rett tolkning. La oss derfor feire nattverd sammen, men også fortsette å diskutere på posisjonsnivå hvordan nattverden best skal forstås.»⁶

Denne skjelningen kan altså bidra til å løse opp noen misforståelser, klargjøre felles grunn, se nye aspekter man har felles og skape godt debattklima. Men den trenger ikke gjøre det – det er jo for eksempel godt mulig at man har helt forskjellige metaposisjoner, at man blir klar over enda mer uenighet, og at uenigheten her skaper konflikt. Dette er et relevant problem for økumenikk og religionsdialog hvor partene ofte har forskjellig metaposisjon. Vi skal derfor nå gå videre til å se på forskjellige metaposisjoner, slik som de er beskrevet av Rescher.

FIRE FORSKJELLIGE METAPOSIJONER

Man kan befinne seg i en metaposisjon og reflektere over en bestemt debatt. Men man kan også befinne seg i en metaposisjon der man reflekterer over all uenigheten som forekommer på posisjonsnivå generelt. Det er en slik generell forståelse av uenighet (uenighet på posisjonsnivå) Rescher er opptatt av i sin bok *The Strife of Systems*, og han skjeler mellom fire forskjellige metaposisjoner – altså fire måter å forstå uenighet generelt på.⁷

Den første metaposisjonen er synkretisme. Her tenker man seg at verden er som en elefant som utforskes med hendene av fire blinde: alle har

fått med seg en liten del av elefanten, og beskriver sin del riktig, men ingen har fått med seg hele sannheten. Når det gjelder uenighet, er det dermed slik at alle har litt rett, men ingen har fullstendig rett – alle har bare fått med seg sin del av sannheten. Som metaposisjon innebærer synkretisme at når det gjelder uenighet, bør man si at alle har rett og omslutte alles posisjon i en form for holisme.

Den andre metaposisjonen er skeptisisme. Her tenker man seg at virkeligheten er prinsipielt utilgjengelig, slik at våre forsøk på å gripe virkeligheten, sannheten eller Gud er forgjeves. Når det gjelder uenighet, er det derfor slik at alle tar feil, for alle prøver å begripe noe som ikke kan gripes. Som metaposisjon innebærer skeptisisme at når det gjelder uenighet, bør man avvise alle og si at alles posisjon er feil.

Den tredje metaposisjonen er absoluttisme. Her tenker man seg at virkeligheten er på en bestemt måte, og at det finnes ett endegyldig perspektiv på verden, som gjør at verden kan oppfattes korrekt. Når det gjelder uenighet, er det dermed slik at én posisjon er den rette, mens andre posisjoner er feil. Som metaposisjon innebærer absoluttisme at når det gjelder uenighet, så må man søke den rette posisjon og avvise de andre posisjonene som feilaktige.

Den fjerde metaposisjonen er perspektivpluralisme. Her tenker man seg at virkeligheten er på en bestemt måte, men at alle mennesker bare har tilgang til denne virkeligheten via sitt eget perspektiv, mens disse perspektivene er forskjellige. Når det gjelder uenighet, er det ikke slik at én posisjon er rett, mens de andre er feil, fordi virkeligheten ser forskjellig ut fra forskjellige perspektiv. Men likevel er sannheten én, så derfor vil noen posisjoner være bedre enn andre fordi de er nærmere sannheten. Som metaposisjon innebærer perspektivpluralisme at alle ut i fra sitt eget perspektiv må søke den beste posisjonen, altså den som ligger nærmest sannheten.

Rescher forsvarer den siste metaposisjonen; perspektivpluralisme. Selv om den innebærer en form for relativisme, insisterer Rescher på hvor viktig det er at denne relativismen ikke handler om sannheten eller virkeligheten i seg selv, for sannheten er én. Jeg forstår da sannhet her som at den primært har å gjøre med hvordan ting faktisk forholder seg i verden, mens våre utsagn om hvordan ting forholder seg i verden, er sekundært sanne, fordi utsagns sannhet er avhengig av hvordan ting faktisk forholder seg i verden.⁸ Dermed finnes det mange delsannheter, men de kan alle integreres i den hele sannhet, og det er dette jeg mener med uttrykket at «sannheten er én». Den relativismen Rescher ser for seg, handler bare om menneskers *tilgang til* eller *oppfatning av* den ene sannheten,

men de forskjellige perspektiv lar seg integrere i én altomfattende sannhet. *Sannheten* er derfor ikke relativ, bare menneskers *tilgang* til sannheten.

Dermed fører ikke Reschers metaposisisjon til likegyldighet eller subjektivism, for det er nemlig ikke slik at alle posisjoner er like gode. Noen posisjoner er nærmere sannheten enn andre, men ingen har tilgang til noe endegyldig guds-øye-perspektiv. Alle ser bare sannheten fra sitt eget perspektiv. Det vi derfor må gjøre, er å delta i debatt slik at vi kan få prøvd ut vårt eget perspektiv og lære av de andres perspektiv. Da bør vi på metaposisjonsnivå være ydmyke og respektere andres oppfatning. Samtidig er noen posisjoner nærmere sannheten enn andre, så det er helt legitimt at man argumenterer i en debatt for at ens egen oppfatning er sannheten. Man trenger ikke si «dette er sant for meg, men noe annet er sikkert sant for deg», for sannheten er én – for alle. Men sannheten kan se forskjellig ut fra forskjellig perspektiv, så derfor trenger vi å lære om hvordan ting ser ut fra andres perspektiv, slik at vi kan få utvidet vårt eget perspektiv. De fire blinde må snakke sammen for å få en bedre forståelse av hvordan elefanten er, og noen beskrivelser av elefanten er bedre enn andre – derfor er det også meningsfylt å snakke sammen.

EKSKURS: Er relativisme selvmotsigende?

Når temaet blir relativisme, dukker gjerne påstanden om at relativisme er selvmotsigende opp. Du har kanskje hørt noen foreta et resonnement som lyder omtrent som følger: «Hvis alt er relativt, så må jo også påstanden «alt er relativt» være relativ, og da er jo ikke alt relativt. Den som påstår at alt er relativt, forutsetter at ikke alt er relativt, og motsier dermed seg selv.»

Slik kritikken står beskrevet i avsnittet ovenfor, blir det for upresist hva som ligger i begrepet 'relativisme'. Her gir Rescher en viktig distinksjon mellom to typer relativisme: ontologisk relativisme og epistemologisk relativisme. *Ontologisk* relativisme har å gjøre med om vi snakker om sannheten *i seg selv* (hvordan ting *faktisk* forholder seg i verden) og innebærer at man avviser at sannheten er én, mens *epistemologisk* relativisme har å gjøre med *vår tilgang til sannheten* (vår *forståelse* av hvordan ting forholder seg i verden) og innebærer at man avviser at det finnes et endegyldig perspektiv.⁹ Som sett forsvaret ikke Rescher *ontologisk* relativisme, for han mener at sannheten er én, men han forsvaret *epistemologisk* relativisme, for han mener at mennesker bare har tilgang til sannheten gjennom sine forskjellige perspektiver.

Skal vi diskutere om 'relativisme' er selvmotsigende, bør vi derfor presisere hva som ligger i begrepet relativisme. De to begrepsparene Rescher

bruker for å plassere sin egen posisjon (relativisme-absoluttisme og ontologi-epistemologi), gir oss anledning til å tegne opp fire forskjellige posisjoner, hvorav tre av dem er forskjellige typer relativisme. Jeg skal nå tegne opp disse posisjonene, og så diskutere hvilke former for relativisme som er selvmotsigende og hvilke former for relativisme som ikke er selvmotsigende.

Den første posisjonen er ontologisk absoluttisme kombinert med epistemologisk absoluttisme. Da tror man at sannheten er én, og at det finnes ett endegyldig perspektiv på sannheten. Dette tilsvarer den metaposisjonen som Rescher kaller absoluttisme, og det er ikke en relativistisk posisjon.

Den andre posisjonen er ontologisk absoluttisme kombinert med epistemologisk relativisme. Da tror man at sannheten er én, men at det bare finnes mange forskjellige perspektiver på sannheten, og ikke ett endegyldig perspektiv. Dette tilsvarer den metaposisjonen som Rescher kaller perspektivpluralisme. Det er ingen selvmotsigelse i en slik form for relativisme, for her sies det bare at ting ser forskjellig ut fra forskjellig perspektiv. Det kan jo for så vidt også en absoluttist si, så forskjellen mellom perspektivpluralisme og absoluttisme er at perspektivpluralisten avviser at det finnes et endegyldig guds-øye-perspektiv som mennesker kan innta.

Den tredje posisjonen er ontologisk relativisme kombinert med epistemologisk absoluttisme. Da hevder man at sannheten ikke er én, samtidig som man hevder at det finnes ett endegyldig perspektiv på virkeligheten. Dette blir en selvmotsigende form for relativisme, for her hevder man at det finnes et endegyldig perspektiv på virkeligheten, som dermed kan gi en endegyldig beskrivelse av sannheten, samtidig som man hevder at ikke det finnes noen endegyldig beskrivelse av sannheten, og det blir selvmotsigende. Det er vel neppe mange som hevder en slik posisjon eksplisitt, men det er vel den type forutsetning som kritikerne av relativisme gjerne kritiserer som selvmotsigende.

Den fjerde posisjonen er ontologisk relativisme kombinert med epistemologisk relativisme. Da mener man at sannheten ikke er én, og at det heller ikke finnes noe endegyldig perspektiv å oppfatte virkeligheten ut i fra. I den grad det finnes ontologiske relativister, er det rimelig å anta at dette er den versjonen de forsvare. Er en slik posisjon selvmotsigende? Flere fremtredende filosofer har hevdet at det å avvise at sannheten er én, altså ontologisk relativisme, er en performativ selvmotsigelse fordi man må forutsette at sannheten er én når man påstår at den ikke er det.¹⁰ Karl-Otto Apel definerer en performativ selvmotsigelse som det som skjer når en konstaterende talehandling hviler på ikke-kontingente forutsetninger

hvis proposisjonelle innhold motsier den ytre proposisjon.¹¹ Enklere sagt er det sånn at noen ganger er det slik at man ved å hevde en påstand forutsetter noe som motsier det som sies. Hvis jeg for eksempel sier til deg at du ikke eksisterer, så motsier jeg innholdet i min egen påstand ved at jeg snakker til deg, fordi det at jeg snakker til deg, har som forutsetning at du eksisterer.

Mange mener at man ikke kan avvise at sannheten er én uten å begå en performativ selvmotsigelse, fordi påstanden forutsetter at sannheten er én. Richard Rorty er et eksempel på en filosof som avviser at sannheten er én,¹² og han har blitt kritisert av blant annet Habermas og Apel for performativ selvmotsigelse, fordi de mener at hans påstand inneholder en forutsetning om at den er ment å ha allmenn gyldighet.¹³ Rorty avviser at han gjør krav på allmenn gyldighet, han sier hans påstander bare er ment som gyldige til de han henvender seg til der og da.¹⁴ Her ser vi et problem i at det finnes forskjellige oppfatninger av påstanders gyldighet og dermed hva som må forutsettes.

Er det da slik at man må forutsette at sannheten er én når man påstår at den ikke er det? Her kan det være nyttig å foreta en skjelning Rescher ikke foretar når det gjelder metaposisjoner, nemlig forskjellen på å *inneha* (befinne seg i) og å *diskutere* en metaposisjon. Dersom debatten står om metaposisjoner, kan man innta en meta-metaposisjon for å reflektere over hvilken metaposisjon som er den beste.¹⁵ Ved hjelp av disse ekstra distinksjonene kan jeg nå vise hvordan det går an å hevde ontologisk relativisme uten å motsi seg selv – avhengig av hvordan man forstår det å motsi seg selv.

Sett at temaet er en diskusjon omkring metaposisjoner, og at du inntar en meta-metaposisjon; altså at du reflekterer over ulike metaposisjoner som for eksempel absoluttisme og perspektivpluralisme. Kanskje synes du det er gode argumenter for at sannheten ikke kan være én. Basert på hvor forskjellig mennesker noen ganger oppfatter verden, så tror du at i møte med verden, så lager menneskets sinn oppfatninger av verden som er veldig forskjellige fra individ til individ, så forskjellige at de ikke kan forenes, og at det ofte ikke gir mening å si at én oppfatning er nærmere sannheten enn en annen (selv om noen oppfatninger åpenbart kan være feil). Konklusjonen din blir dermed ikke å komme med en klar ontologisk påstand om verden eller sannheten, men heller å avvise den klare ontologiske påstanden om at sannheten er én, for det tror du ingen har grunnlag for å kunne hevde – snarere synes du det er mye som tyder på at sannheten ikke er én. Samtidig vet du at ditt sinn er bare ett av mange, så det er vanskelig for deg å vite hvordan du skal vurdere din egen posisjon. Der-

for ønsker du å få debattert ditt eget syn (om at sannheten ikke er én), og du deltar i en debatt om metaposisjoner der du hevder at sannheten ikke er én, for at du skal kunne få høre hvilke motargumenter det fører til, slik at du bedre kan få vurdert ditt eget syn på saken.

Er det da en performativ selvmotsigelse hvis en person i en slik situasjon argumenterer for at sannheten ikke er én? For å svare på det må man være nyansert. Hvis vi snakker om hva personen selv innehar av meninger, så er det ikke slik at disse meningene motsier hverandre. Personen ønsker å teste ut noen meninger i en debatt, og det kan man gjøre rasjonelt uten å inneha selvmotsigende meninger. Personen forutsetter dermed ikke noe som strider mot det hun sier, dersom «forutsette» her viser til noe personen selv setter frem som en forutsetning. Men som sett handler kritikk om performativ selvmotsigelse ikke om hva folk bevisst forutsetter, men det handler om forutsetninger som ligger innbakt i det å fremsette påstanden – uavhengig av om den som fremmer påstanden, er klar over det eller ikke. Men ligger det da innbakt en forutsetning om at sannheten er én dersom man hevder at sannheten ikke er én?

Nå er det for det første ganske vanskelig å utlede hva som med logisk nødvendighet er forutsatt i en påstand. Jeg har sett mange påstander om performativ selvmotsigelse der det hevdes at noe må forutsettes som slett ikke må forutsettes.¹⁶ For det andre handler performativ selvmotsigelse om hva som må forutsettes for at en påstand skal være *gyldig*, men det kan være uenighet om hvordan utsagns gyldighet skal forstås, slik eksempelet med Rorty ovenfor viste. Hvis «gyldig» refererer til noe som er allmenngyldig, og dermed gjelder for alle, så synes det klart at man ikke kan hevde som sikkert eller allmenngyldig at sannheten ikke er én, fordi dersom sannheten ikke er én, så er ikke noe sikkert eller allmenngyldig. Men kan man hevde det som sannsynlig eller velbegrunnet at sannheten ikke er én? Da kommer det an på hva man mener med 'sannsynlig' og 'velbegrunnet', for definisjonen av slike begreper vil avhenge av om man mener at sannheten er én eller ikke.

Det er jo *mulig* at sannheten ikke er én, men at alles sinn konstruerer verden på så forskjellig måte at det ikke lar seg samordne til én altomfattende sannhet. Det går det an å hevde at verden er slik uten performativ selvmotsigelse dersom man presiserer at påstanden bare er gyldig innenfor eget perspektiv. Men da blir det også veldig uinteressant å diskutere det for andre, og det blir det også om man hevder at påstanden er gyldig for mange, men ikke for alle. For hvordan skal man kunne avklare spørsmålet? Hvorfor skal man debattere, hvordan kan man avgjøre om noen tar feil, eller hvilke kriterier skal man bruke for å skjelne mellom gode og

dårlige teorier? Det er mange ting som er logisk mulig, men som det ikke er noe poeng i å diskutere. Det er mulig vi alle bare er hjerner som ligger i en tank og mates med inntrykk av at vi er mennesker med kropp, og at det ikke går an å oppdage det. Eller det er mulig at alt bare er en drøm. Men det er noen slike muligheter som det ikke er noe å gjøre med, som ikke gir noen praktisk konsekvens, og som man like gjerne kan la være å bry seg om. Det er posisjoner som ikke er selvmotsigende i sitt innhold, men som det heller ikke er noe poeng i å inneha. Slik er det også med muligheten for at sannheten ikke er én.

Konklusjonen blir dermed at man kan hevde ontologisk relativisme (at sannheten ikke er én) uten å motsi seg selv i svært mange betydninger av hva det vil si å motsi seg selv – bortsett fra den mest interessante betydningen. Nærmere forklart: Hvis det å motsi seg selv betyr at innholdet i påstanden er selvmotsigende i seg selv, så er ikke ontologisk relativisme selvmotsigende, for det er mulig at sannheten ikke er én. Hvis det å motsi seg selv referer til performativ selvmotsigelse, og performativ selvmotsigelse har å gjøre med hva en person faktisk bevisst eller ubevisst forutsetter, så er det vanskelig å vite hva en person faktisk forutsetter. Men her har vi sett at man kan fremsette en påstand om ontologisk relativisme for å teste ut påstanden i debatt uten å inneha ontologisk relativisme som posisjon på meta-metaposisjonsnivå, og derfor er det mulig å hevde ontologisk relativisme uten å bevisst forutsette noe som motsier dette. Dersom performativ selvmotsigelse har å gjøre med hva som må forutsettes for at en påstand skal være gyldig, så kan man hevde ontologisk relativisme og bare mene at det er gyldig for en selv, og da er det heller ingen selvmotsigelse involvert. Men det som er interessant, er jo om ontologisk relativisme er en påstand om virkeligheten som er ment å gjelde for flere enn en selv. Dersom man mener at ontologisk relativisme er allmenngyldig, så er det en performativ selvmotsigelse i den forstand at man mener det er allmenngyldig at ingenting er allmenngyldig. Vi står igjen med at ontologisk relativisme er mulig – det er mulig at sannheten ikke er én – men at det er en posisjon det ikke er verdt å inneha, fordi den innebærer at du ikke kan vite om dine motstanderes posisjon er bedre enn din. Det er nok noen av de postmoderne forfattere som har den skrivestil at de ønsker å provosere til debatt. For eksempel sier Lyotard en gang at han ikke hevder å beskrive sannheten, men sier at han stiller spørsmål med strategisk hensikt.¹⁷ Dermed er det ikke nødvendigvis noen performativ selvmotsigelse på gang, men det er heller ikke noe særlig interessant på gang.

RELEVANS FOR ØKUMENIKK OG RELIGIONSIALOG

Diskusjonen så langt har vært i favør av Reschers metaposisjon perspektivpluralisme. Perspektivpluralisme er en metaposisjon som gir gode grunner både for engasjert deltakelse i debatt der man forplikter seg på sannheten, og for at man samtidig er ydmyk og respekterer de andre deltakernes syn i debatten. Kanskje kan distinksjonene også klargjøre noen misforståelser. Jeg har for eksempel selv den erfaring at en del som i utgangspunktet er skeptiske til relativisme, aksepterer epistemologisk relativisme når de tar hensyn til skjelningen mellom epistemologisk og ontologisk relativisme. For eksempel er det slik at epistemologisk relativisme og ontologisk absoluttisme godt lar seg forene med at Gud er sannheten og at Gud er større enn menneskers tanke, mens mennesker er endelige og syndige, og ser som i et speil, i en gåte.

Men det er slett ikke slik at alle er perspektivpluralister, og særlig ikke i økumeniske samtaler eller i religionsdialogen. Her er det grunn til forvente mange absoluttister, og noen ontologiske relativister, slik at det fortsatt vil være mye reell uenighet på metaposisjonsnivå også. Og her kan det oppstå en del problemer. Det sies gjerne at målet med *dialog* er å *forstå* hverandre, mens målet med *debatt* er å *overbevise* hverandre, og så avgrenser man seg til dialog, fordi debatt gjerne fører til så mye krangel at det ender opp med å bli verken dialog eller debatt. For absoluttister vil gjerne få si at de mener at de selv har rett. Dermed kan absoluttister komme med «dialog-stoppere» av typen «bare min religion er rett» eller «bare min religion gir frelse», mens ontologiske relativister kan komme med «dialog-stoppere» av typen «alle religioner er like sanne» eller «det er sant for deg, men ikke for meg».

Jeg ser det som et mål at folk skal snakke sammen, men det er også et mål at folk kan oppnå enighet om gode normer og sanne påstander, og at religiøse kan bedrive både intern og ekstern religionskritikk. Finnes det da noen resonnementer som kan motivere både absoluttister og ontologiske relativister til å delta i debatt, og fremme et godt debattklima? Jeg spør slik fordi noen vil være skeptiske til religionsdialog fordi de oppfatter mange av deltakerne som for relativistiske, og at det bare er lov til å lytte, men ikke lov til å kritisere andre eller mene at en selv har rett. Mens andre igjen vil være skeptiske til religionsdialog fordi de opplever mange av deltakerne som for absoluttistiske, og at man ikke kan ha dialog med folk som mener at du selv tar feil. Kan disse skeptikere til religionsdialog og økumenikk gis en god begrunnelse for å delta i dialogen, på en måte der man kombinerer ydmykhet og respekt med aktivt engasjement, der man blir respektert også for å hevde at en selv representerer sannheten?

Jeg mener svaret er ja, og vil gi følgende begrunnelse: Dersom vi prøver å sette vår egen metaposisjon i klamme, og altså inntar en meta-metaposisjon der vi beskriver debatten om metaposisjoner for oss selv, så burde vi kunne gå med på at det er *mulig* at vi selv tar feil når det gjelder vår metaposisjon. Dersom vi er absoluttister, så bør vi likevel når vi befinner oss i meta-metaposisjon godta at det er mulig at vi tar feil, og at en form for relativisme heller er riktig. Men på den annen side er det jo også slik at relativisme kan være feil. Når relativister befinner seg i meta-metaposisjon, bør de godta at det er mulig at både ontologisk og epistemologisk relativisme kan være feil. Da er det mulig at det finnes en absolutt sannhet og et endegyldig perspektiv, og altså at absoluttismen er den beste metaposisjonen. Du kan tenke at sjansen for det er mikroskopisk, men bare det faktum at det er mulig at det finnes en absolutt sannhet, burde være motivasjon nok til å søke den – gjennom debatt.

Altså, uavhengig av om vi er absoluttister eller en form for relativister, så er det slik at når vi beskriver situasjonen for oss selv, så bør vi gå med på at det er mulig at vi tar feil på alle nivå. Derfor bør vi være ydmyke for at andre kan lære oss noe. Samtidig kan det være at vi har rett, og derfor kan vi også legitimt hevde vår forståelse som den sanne og rette forståelse i en debatt – fremsatt nettopp for å finne ut av om vi har rett.

Ved hjelp av denne tankegangen er det noen problemer som kan løses når vi så vender tilbake til posisjonsnivå. For det første er det nok en del som ikke ønsker å delta i religionsdialog fordi de opplever at det ikke er legitimt å hevde at en selv har funnet sannheten. Argumentasjonen ovenfor legitimerer at man kan det, og den gir liberale relativister en grunn til ærlig å si til konservative absoluttister at absoluttistene kanskje har rett, og at de liberale relativister derfor ønsker å høre mer om hva de har å si.

På den annen side er det knyttet noen problemer til dette med å uttrykke respekt for hverandre samtidig som man er helt uenig i deres posisjon. Argumentasjonen ovenfor klargjør hvordan man både kan uttrykke respekt for en annen religion eller konfesjon og samtidig mene at den tar feil. Når man argumenterer i en debatt, gjør man det fra ens egen posisjon i debatten. Men man kan også beskrive debatten for seg selv, der man setter sin egen posisjon i klamme, og orienterer seg blant ulike religioner eller konfesjoner hvor man prøver å se seg selv og de andre utenfra. Da er det lettere å se likheter og ulikheter mellom de forskjellige syn, og å se hvor avhengige de forskjellige syn er av sine perspektiver og kontekster. Det er da også lettere å anerkjenne at andre kan ha gode grunner til å tro det de tror med sin bakgrunn og perspektiv.

KONKLUSJON

Dette er en nøkkel for å kunne vise genuin respekt overfor dem man er uenig med: Man anerkjenner at andre kan ha gode grunner til å tro det de tror. Men det går altså fint an både å uttrykke en slik respekt for andre basert på refleksjon over ulike alternativer på metanivå, og samtidig og legitimt ivrig hevde sitt eget syn som det rette når man argumenterer for det. Det ville vært en stor fordel om flere taklet denne dobbeltheten – som altså er godt forenlig. Vi er uenige når vi debatterer (om det enn er posisjon eller metaposisjon vi diskuterer), men vi respekterer hverandre når vi setter debatten i klamme og vurderer den på metanivå. Vi kan ha forskjellige posisjoner og være sterke motstandere av andres posisjoner samtidig som vi kan forenes i en felles ydmyk meta-erkjennelse; nemlig at det er mulig å tenke seg at en selv tar feil.

Dermed går det altså fint an å mene og argumentere i en debatt for at Jesus er eneste vei til frelse, samtidig som man sier på metaposisjonsnivå at man respekterer at andre religioner mener noe annet, og at det kan være gode grunner til at de er uenige med deg. Det å mene noe i det hele tatt er jo nødvendigvis å mene at noe annet er feil (med mindre man er ontologisk relativist), og det burde ikke være noe problem. Det er ikke intolerant i seg selv å hevde at kristendommen er den eneste sanne religion, at bare barnedåp er rett, eller at homofilt samliv er uetisk, dersom dette forenes med en prinsipiell respekt på metanivå for at andre har andre oppfatninger. Derfor bør vi øve oss i å skjelne mellom disse nivåene, slik at man klarer å forene uenighet i debatt med prinsipiell respekt for andres posisjon.

For noen kan det kreve stor endring fra tidligere oppfatninger å operere med denne skjelningen, og et mulig problem i konkret dialog er at noen ikke engang kan tenke seg at de kan ta feil. Men kanskje er det lettere for flere å gå med på at det er mulig at de tar feil, dersom de ser det som et tanke-eksperiment der man skal se seg selv utenfra, samtidig som man fortsatt gis legitimitet for å argumentere for sitt eget syn i debatt. Jeg tror denne evnen til å veksle mellom nivåer kan være vanskelig å foreta for noen, men jeg tror den er svært viktig for at man skal leve godt sammen på tvers av ulike syn. Jeg tror også at distinksjonene som her er presentert, gjør det mulig for flere å få til en slik skjelning, fordi man da klarere kan se at ydmykhet og respekt på den ene siden ikke står i motsetning til engasjert og offensiv forpliktelse på sannheten på den andre siden. Snarere er det slik at det både kan og bør forenes.¹⁸

N O T E R

- 1 Skjelningen bygger på Rescher, N.: *The Strife of Systems*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1985: 265–266.
- 2 Følgende eksempel forutsetter at VG har gjengitt folk korrekt, noe som er en risikabel forutsetning, men som jeg likevel forutsetter siden det bare er snakk om et illustrerende eksempel.
- 3 Johansen: «Gir Magazinet-sjef deler av skylden» <http://www.vg.no/pub/vgart.hbs?artid=181856>, 06.02.06, sitert 31.05.06
- 4 Johansen m.fl.: «Slakter Jens og Jonas» <http://www.vg.no/pub/vgart.hbs?artid=301841>, 07.02.06, sitert 31.05.06.
- 5 Ulvin: «Magazinet har ikke skylden» <http://pub.tv2.no/nettavisen/innenriks/politikk/article554030.ece>, 07.02.06, sitert 31.05.06
- 6 En erfaring mange har gjort i økumenisk arbeid, er at felles arbeid med bibeltekster har vært det mest effektive. Dette er nok den mest effektive strategi når målet er å oppnå større enighet på posisjonsnivå. Men det blir jo ikke alltid enighet på posisjonsnivå, så derfor bidrar skjelningen mellom posisjon og metaposisjon til å åpne nye muligheter for å bli klar over enighet om sak, intensjon, mål, metode og andre områder man kanskje ikke har vært like klar over før.
- 7 Presentasjonen av de fire metaposisjonene bygger på Rescher, 1985: 173–177.
- 8 Jf Puntel, L.B.: *Grundlagen einer Theorie der Wahrheit*. Berlin: Walter de Gruyter, 1990: 322–333.
- 9 Rescher, 1985: 194–196.
- 10 Se for eksempel Karl-Otto Apels kritikk av Albrecht Wellmer i Skirbekk, G. (red): *Striden om sanningen*. (Overs: Svenja Hums og Sven-Erik Torhell). Gøteborg: Daidalos, 2004: 211.
- 11 Apel, i følge Habermas, J.: *Moral consciousness and Communicative Action*. (Overs: Christian Lenhardt og Shierry W. Nicholsen). Cambridge: Polity Press, 1990: 80.
- 12 Se Rorty, R.: «Putnam, Pragmatism, and Parmenides». www.hf.uio.no/ifikk/forskning/internordic/Putnam,%20Pragmatism,%20and%20Parmenides.doc, publisert 18. nov, 2003, sitert 20. mai, 2008: 8–15.
- 13 Skirbekk (red), 2004: 16–18.
- 14 Rorty, i Skirbekk (red), 2004: 42–43 og 47.
- 15 Her trenger man ikke frykte en uendelig regress, for det vil ikke tilføre noe nytt å begynne å snakke om metametametaposisjon, metametametametaposisjon osv.
- 16 David Griffin er en forfatter som ofte anklager andre for performative selvmotsigelser. Han nevner som eksempler på performativ selvmotsigelse: å skrive på en pc at man er solipsist (selvmotsigelse fordi man sier at det ikke finnes en ytre verden utenfor seg selv, samtidig som man forutsetter at det finnes en pc), eller å si at verden er determinert slik at mennesker ikke har fri vilje (selvmotsigende fordi vi da ikke har noen grunn til å tro på påstanden) (Griffin, D.R.: *Reenchantment Without Supernaturalism*. Ithaca: Cornell University Press, 2001: 33, 47). Men kan ikke solipsisten «skrive på pc» uten å måtte forutsette at pc'en finnes? Det er ikke slik at solipsisten må legge seg ned og ikke gjøre noe mer i livet, tvertimot kan hun kose seg med å dagdrømme at hun skriver på pc. Når det gjelder å hevde at vi ikke har fri vilje, mener Richard Swinburne at det å tro på determinisme kan være

både sant og rasjonelt, for eksempel hvis troen på determinisme er forårsaket av det å høre gode argumenter for at determinisme er sant (Swinburne, R.: *The Evolution of the Soul*. (Rev. ed.) Oxford: Clarendon Press, 1996: 233).

- 17 Lyotard, J.-F.: *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Oversatt av G. Bennington og B. Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984: 7. Lyotard blir anklaget av Habermas for performativ selvmotsigelse i Habermas, J.: *Der philosophische Diskurs der Moderne*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1985: 153.
- 18 Takk til professor Peder Gravem for nyttige kommentarer til tidligere utkast av denne artikkelen.